

прегледни рад
достављен: 16. 04. 2023
прихваћен за објављивање: 21. 06. 2023.
УДК 343.988-056.24(497.11)

Др Филип МИРИЋ*
Др Даница ВАСИЉЕВИЋ-ПРОДАНОВИЋ**
Мр Љиљана СТЕВКОВИЋ***

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОВА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Апстракт

Особе са инвалидитетом су у свакодневном животу изложене различитим облицима виктимизације и дискриминације. Сходно томе, могу бити жртве различитих повређујућих, дискриминаторних, као и криминалних понашања. Одсуство самосталности или инвалидитетом ограничена самосталност, особе са инвалидитетом чини посебно изложене ризику виктимизације насиљем у породици и насиљем у резиденцијалним установама. Имајући то у виду, циљ рада је анализа постојећих кривичноправних механизма за заштиту особа са инвалидитетом у Републици Србији, на основу је указано на могуће правце њихове реформе, са циљем побољшања конкретних законских решења. Посебна пажња је посвећена разлици између нормативног и стварног, будући да се особе са инвалидитетом, као жртве криминалитета, ретко одлучују да потраже заштиту правног система.

Кључне речи: особе са инвалидитетом, кривичноправна заштита, насиље, дискриминација, Србија.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Да би грађани могли да уживају права у пуном обиму и на прави начин, неопходно је да буду адекватно информисани о начину и условима њиховог

* Научни сарадник и самостални стручно-технички сарадник за студије III степена, Универзитет у Нишу, Правни факултет, filip@prafak.ni.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3066-070X>

** Редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, danicavasilevic@fasper.br.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-1308>

*** Докторанд, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, stevkoviclj@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9975-4117>

остварења. То посебно важи за особе са инвалидитетом које су годинама уназад на маргинама друштвених токова. Особе са инвалидитетом су у свакодневном животу изложене различитим облицима виктимизације. Могу се наћи у позицији жртве различитих облика криминалитета, при чему су насиље у породици, насиље у резиденцијалним установама и дискриминација само неки од њих, често сакривени од очију јавности. Иако су бројне земље света ратификовале важне међународне прописе, попут Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом (2006), или Декларацију Уједињених нација о елиминацији насиља над женама (1993), чињеница је да ови правни инструменти пружају тек минималну заштиту женама са инвалидитетом које су изложене различитим облицима партнерског насиља (Alemu, Adeagbo, Melese, 2023, 4). Случајеви насиља над особама са инвалидитетом најчешће су део породичног насиља, али и насиља у институцијама социјалне заштите о којима се најчешће сазнаје из медија. Насиље оставља озбиљне психо–социјалне последице на сваку жртву, али су особе са инвалидитетом посебно угрожене јер насиље може погоршати њихово здравствено стање у извесним случајевима. Додатно, истраживања показују да су жене које због инвалидитета зависе од мушкараца, било да су у питању представници служби за подршку који би требало да им пружају помоћ и заштиту, или су у питању пријатељи, партнери, чланови породице, често приморане да „услугу плате“ нежељеним сексуалним односом (Alemu, Adeagbo, Melese, 2023, 8). Инвалидитет додатно отежава економску ситуацију особа са инвалидитетом, што се посебно односи на жене, с обзиром на физичке баријере са којима се свакодневно суочавају, што резултира њиховом социјалном изолацијом и недовољном партиципацијом у локалној заједници и друштвеном животу генерално (Mitra, Posaras, Vick, 2013, Kawanagh et al., 2015). Имајући то у виду, циљ овог рада је да укаже на постојеће кривичноправне механизме за заштиту особа са инвалидитетом од различитих облика криминалитета. Анализирани су начини кривичноправне заштите особа са инвалидитетом у кривичном законодавству Републике Србије (одређења релевантних кривичних дела), на основу чега је указано на могуће правце њихове реформе, са циљем побољшања конкретних законских решења. На крају, посебна пажња је посвећена разлици између нормативног и стварног, будући да се особе са инвалидитетом, као жртве криминалитета, ретко одлучују да покрену одговарајуће судске поступке.

2. КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Особе са инвалидитетом норме кривичног законодавства штите од дискриминације. У вези са тим, треба поменути кривично дело повреде равноправности из члана 128. Кривичног законика Републике Србије (Кривични

законик РС, 2019).¹ Квалификовани облик наведеног кривичног дела постоји ако је оно извршено од стране службеног лица за који је предвиђена строжа казна. Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице које одлучује о остваривању нечијих права и интереса (Јовашевић, 2006, 480). Интересантна је и инкриминација кривичног дела расна и друга дискриминација из члана 387. КЗ. Основни облик овог кривичног дела врши онај ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије, и учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. Осим овог, постоје и други облици истог кривичног дела. Законодавац је прописао да се истом казном (казном затвора у трајању од шест месеци до пет година) кажњава лице које врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи. Ко шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира расну мржњу или подстиче на расну дискриминацију, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстичу мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко јавно прети да ће, против лица или групе лице због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора, казниће се затвором од три месеца до три године. Као позитивна се може оценити поменута инкриминација кривичног дела повреда равноправности из члана 128. КЗ. Наиме, изменама кривичног законодавства из 2016. године, као један од основа повреде равноправности наведен је и инвалидитет, што је у складу са чл. 21. Устава Републике Србије о забрани дискриминације.²

Када је у питању заштита особа са инвалидитетом, најзначајнији међународни документ (који је ратификовала и Република Србија 2009. године) је Конвенција Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом,³ која представља први обавезујући правни акт који изричито забрањује дискриминацију особа са инвалидитетом. Основни циљеви Конвенције су: унапредити, заштити и осигурати

¹ Кривични законик Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ бр.85/2005...35/2019).

² Видети чл. 21. Устава Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/2006) и Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник Републике Србије“, бр. 96/2016).

³ Видети Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС-Међународни уговори“, бр. 42/2009).

пуно и једнако уживање свих људских права и основних слобода свим особама са инвалидитетом и унапредити поштовање њиховог урођеног достојанства. Примена принципа и одредби Конвенције ће подстаћи државе потписнице Конвенције да активно раде на уклањању, како архитектонских, тако и социјалних баријера које онемогућавају особе са инвалидитетом да постану активни чиниоци друштва у коме живе и раде (Татић, 2006, 10).

Као додатни проблем који се уочава у вези са заштитом особа са инвалидитетом од дискриминације, је мали број кривичних поступака због кривичних дела повреда равноправности који су покренути и правноснажно окончани, а у којима се као оштећени појављују особе са инвалидитетом. Имајући у виду укупан социјални положај особа са инвалидитетом у Србији данас, чини се да је основана претпоставка да је у случају дискриминације особа са инвалидитетом тамна бројка изузетно висока. Да би се ово потврдило неопходна су даља истраживања на одговарајућем узорку испитаника, до који ће, надамо се, доћи у будућности. Делатношћу законодавца и бројних удружења и организација особа са инвалидитетом правни положај особа са инвалидитетом је у Србији умногоме побољшан у односу на ранији период. Чини се да су сада особе са инвалидитетом постале „видљивије“ и да се бројне државне институције сада баве на свеобухватан начин питањем инвалидности. Међутим, да би се права особа са инвалидитетом на одговарајући начин заштитила неопходно је стално и предано радити на унапређењу одговарајућих законских решења и инсистирати на њиховој доследној примени. У овом процесу, реформа кривичног законодавства је од изузетног значаја, при чему не треба заборавити да је правни систем у основи систем прописа и да законска решења не треба посматрати изоловано једна од других (Mirić, 2017, 220). У процесу тражења адекватног одговора на овај друштвени феномен, од пресудног је значаја информисаност грађана, у циљу њеног препознавања. Добро информисани грађани су најбоља одбрана од свих друштвено опасних и штетних појава. Информисаност особа са инвалидитетом је веома важан фактор превенције дискриминације у свим областима. Резултати истраживања о информисаности особа са инвалидитетом о начинима кривичноправне заштите од дискриминације, показују да чак 70,59% испитаника нема довољно информација о могућностима остваривања овог вида заштите од дискриминације (Mirić, 2019, 1106). Висок проценат недовољно информисаних испитаника на ову тему намеће потребу креирања активних политика подизања свести особа са инвалидитетом од дискриминације о доступним механизмима правне заштите. Ови налази показују да је неопходно осмишљавање додатних мера и акција, како би се особе са инвалидитетом у будућности додатно информисали о могућностима кривичноправне заштите од дискриминације.

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛОБОДА И ПРАВА ЧОВЕКА И ГРАЂАНИНА – ПОВРЕДА РАВНОПРАВНОСТИ

Као што је напред поменуто, за кривичноправну заштиту особа са инвалидитетом од дискриминације од посебног је значаја инкриминација кривичног дела повреда равноправности из члан. 128. КЗ. Ово кривично дело врши онај ко због националне или етничке припадности, расе или вероисповести или због одсуства те припадности или због разлика у погледу политичког или другог убеђења, пола, инвалидитета, сексуалне оријентације, родног идентитета, језика, образовања, друштвеног положаја, социјалног порекла, имовног стања или неког другог личног својства, другоме ускрати или ограничи права човека и грађанина утврђена Уставом, законима или другим прописима или општим актима или потврђеним међународним уговорима или му на основу ове разлике даје повластице или погодности. Директан умишљај постоји када је учинилац свестан свог дела и хоће, жели његово извршење (Јовашевић, 2006, 83). Други облик умишљаја, евентуални умишљај, постоји када је учинилац свестан могућности наступања последице кривичног дела, коју не жели, али пристаје на њено наступање или се са њеним наступањем саглашава (Јовашевић, 2006, 99). Важно је истаћи, да би постојало кривично дело учинилац мора, у време извршења дела, бити свестан или је био дужан и могао бити свестан да је његово дело забрањено. Реч је о свести о противправности дела.

Пасивни субјект (жртва) овог кривичног дела може бити свако лице. На овај начин пружа се заштита од повреде равноправности свим лицима, без обзира на статус држављанства или било које друго својство, што је у складу са идејом равноправности.⁴

4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПОЛНЕ СЛОБОДЕ – ОБЉУБА НАД НЕМОЋНИМ ЛИЦЕМ

Полни живот представља један од најинтимнијих аспеката живота. Због тога и кривична законодавства свих савремених држава пружају заштиту полној слободи, а посредно и полном животу сваког појединца. У том смислу, посебно је интересантна инкриминација кривичног дела обљуба над немоћним лицем из члан. 179. КЗ. Пасивни субјект (жртва) овог кривичног дела обљубу не прихвата својевољно; он или није свестан полног акта или се налази у таквом стању да није у могућности да пружа активан отпор лицу које врши дело. У томе је основна разлика између овог дела и силовања (Лазаревић, 2006, 514). Наиме, ово кривично дело врши онај ко над другим

⁴ Кривична дела против права и слобода човека и грађанина – повреда равноправности, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-sloboda-i-prava-coveka-i-gradjanina-povreda-ravnopravnosti/>, приступ 9.4.2023.

изврши обљубу или са њом изједначен чин искористивши душевно обољење, заостали душевни развој, другу душевну поремећеност, немоћ или какво друго стање тог лица услед којег оно није способно за отпор. Радња извршења је вршење обљубе или са њом изједначеног чина над немоћним лицем (Јовашевић, 2006, 398)., а предвиђена казна је у распону од пет до дванаест година. Интересантно је да је казна за основни облик и теже облике овог кривичног дела изједначена са казном за основни облик и теже облике кривичног дела силовања из чл. 178. КЗ. Ова околност је посебно значајна за кривичноправну заштиту особа са интелектуалним или другим обликом инвалидитета јер се управо ове особе могу наћи у немогућности да фактички пруже отпор и тако се одупру принуди на обљубу. Ово кривично дело има и два квалификована (тежа) облика.

Први квалификовани облик постоји ако је услед извршења овог кривичног наступила тешка телесна повреда немоћног лица или ако је дело извршено од стране више лица или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин или је учињено према малолетнику или је дело имало за последицу трудноћу. У том случају, предвиђено је да ће се учинилац казнити затвором од пет до петнаест година. Други и најтежи облик овог кривичног дела постоји ако је наступила смрт лица према којем је дело извршено или ако је дело учињено према детету. У том случају законодавац предвиђа казну затвора најмање десет година, односно максимално казна доживотног затвора (чл. 179. КЗ РС), што је уједно и најтежа кривична санкција у кривичноправном систему Републике Србије. На овај начин се јасно уочава интенција законодавца да обљубу над немоћним лицем квалификује као једно од најтежих кривичних дела. Извршење кривичних дела против полне слободе оставља веома тешке последице по жртву, које нису само физичке природе. Много су теже и дуготрајније психичке и емотивне последице. Оснаживање и помоћ жртвама је од највећег значаја за превазилажење последица. Особа које доживи овако тешко животно искуство налази се на мукотрпном путу од жртве ка победнику, на коме јој је неопходно пружити системску помоћ и подршку (Николић-Ристановић, 2019). Оштрија казнена политика у случајевима обљубе над немоћним лицем представља пример добре намере законодавца да се жртвама пружи адекватна кривичноправна заштита.

Са друге стране, откривање извршених или покушаних кривичних дела против полне слободе и ефикасно процесуирање њихових учинилаца доприноси изградњи сигурнијег друштва и смањењу страха од криминалитета.⁵

⁵ Кривична дела против полне слободе - обљуба над немоћним лицем, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-polne-slobode-obljuba-nad-nemocnim-licem/>, приступ 9.4.2023.

5. ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ КРИВИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Иако приказана постојећа правна решења на плану заштите особа са инвалидитетом од дискриминације и виктимизације указују да се у Србији улажу напори ка изградњи свеобухватнијег система заштите ове категорије лица, неспорно је да постоји потреба за унапређењем. У наставку се налазе наши предлози за унапређење кривичноправне заштите особа са инвалидитетом, које имају за циљ да се мотивишу сви друштвени актери да активно допринесу стварају праведног и пожељног животног окружења, као и да се особе са инвалидитетом оснаже и ослободе страха од пријављивања насиља.

1. У оквиру кривичног законодавства би требало предвидети као посебну отежавајућу околност ако је кривично дело учињено из мржње према особама са инвалидитетом (измена чл. 54а Кривичног законика РС);
2. Требало би унапредити судске евиденције о правноснажно окончаним кривичним поступцима подацима које би се односиле на жртву (њен здравствени и социјални статус). На овај начин би се ублажиле штетне последице непостојања посебног државног органа који би био задужен за вођење јединствене евиденције о свим жртвама криминалитета, па и особама са инвалидитетом као жртвама;
3. Требало би обезбедити континуирану едукацију запослених у резиденцијалним установама о препознавању и реакцији на насиље, уз кадровску селекцију засновану на стручности и сензибилисаности, што представља важну меру против насиља. Све ове активности усмерене су на пружање заштите ОСИ у резиденцијалним установама и помоћи корисницима, што је неспојиво са било којим актом насиља;
4. Требало би подстицати емпиријска истраживања о насиљу над особама са инвалидитетом, како би се смањила „тамна бројка” овог облика криминалитета (број неоткривених случајева);
5. Требало би оснаживати особе са инвалидитетом да препознају и пријављују различите облике насиља којима су изложени (кроз организовање различитих трибина, радионица, едукативних програма, пружањем бесплатне правне, психосоцијалне помоћи и подршке (Mirić, Nikolajević, 2021, 118).

Ово су само неки од могућих начина за активну друштвену борбу против насиља над особама са инвалидитетом, које представља засебан кривичноправни, криминолошки и социолошки феномен. Уместо закључка и сумирања ставова изнетих у раду, остаје наш апел да се проучавању насиља над особама са инвалидитетом приступи на системски начин јер се управо у овој области највише уочава значај научних истраживања и стручњака свих области који свакодневно раде са особама са

инвалидитетом и за њихову добробит (Мирић, Васиљевић-Продановић, 2018, 56). Свеобухватно сагледавање проблема насиља кроз мултидисциплинарни приступ може допринети стварању подстицајне климе за сузбијање насиља и оснаживању рањивих категорија. При томе, проучавању насиља над особама са инвалидитетом треба приступити холистички: криминолошки приступ омогућава да се оно сагледа кроз призму појавних облика и узрока, а социолошки омогућава да се ова појава сагледа у ширем друштвеном контексту. Овакав, еклектички, криминолошко-социолошки приступ насиљу над особама са инвалидитетом довољно је свеобухватан да може сагледати све његове аспекте и представљати солидну основу за даља истраживања у овој области (Mirić, Nikolajević, 2021, 118-119).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом није засебан кривичноправни феномен, већ се она мора посматрати у оквиру опште кривичноправне заштите од различитих облика виктимизације. Кроз анализу домаћег законодавства указано је на различита решења када је реч о кривичноправној заштити особа са инвалидитетом од дискриминације, облике насиља којима су они изложени и дате смернице како се може унапредити положај особа са инвалидитетом када се нађу у улози жртве. На крају, остаје да се закључи да се једино мултидисциплинарним приступом може побољшати кривичноправна заштита особа са инвалидитетом од различитих облика криминалитета.

ЛИТЕРАТУРА

Alemu, N. E., Adeagbo, M. J., Melese B. „The risk of interpersonal violence against women with disabilities in low- and middle-income countries: A systematic literature review“, *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.ijans.2023.100554>

Kavanagh A, M., Krnjacki, L., Aitken, Z., LaMontagne, A. D., Beer, A., Baker, E., Bentley, R. „Intersections between disability, type of impairment, gender and socioeconomic disadvantage in a nationally representative sample of 33,101 working-aged Australians“, *Disability Health Journal*, 8(2), 2015, pp. 191-9. doi: 10.1016/j.dhjo.2014.08.008.

Mirić, F. „Protection of people with disabilities against discrimination in Criminal Law“, „Globalization and Law“, Collection of papers from the International Scientific Conference, held on 20-21 April 2017, Faculty of Law, University of Niš, Niš, 2017, 209-220.

Mirić, F. „Awareness of persons with disabilities of criminal justice protection against discrimination in the former SFRY countries“, *Teme*, vol. 43, no. 4, 2019, pp. 1095-1108.

Mirić, F. Nikolajević, A. „Violence against persons with disabilities: „dark number“ crime“, *Facta Universitatis: Series Law and Politics*, vol. 19, no. 2, 2021, pp. 111-120.

Mitra, S. Posarac, A. Vick, B. „Disability and poverty in developing countries: A multidimensional study“, *World Development*, 41, 2013, pp. 1-18.

Јовашевић, Д. *Лексикон кривичног права*, Службени гласник, Београд, 2006;

Лазаревић, Л. *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд, 2006;

Мирић, Ф. Васиљевић-Продановић, Д. Друштвени одговори на насиље над особама са инвалидитетом, у: Мацановић, Н. (ур.) *Не насиљу-јединствен друштвени одговор*, Центар модерних знања, Бања Лука, 2018;

Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. *Криминологија*, Прометеј, Београд, 2018;

Татић, Д. *Увод у Међународну конвенцију о правима особа са инвалидитетом*, Центар за самостални живот инвалида Србије, Београд, 2006.

Коришћени правни извори

Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 42/2009).

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник РС“, 33/2006).

Устава Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ бр. 98/2006) и Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник Републике Србије“ бр. 96/2016).

Коришћени електронски извори

Кривична дела против полне слободе- обљуба над немоћним лицем, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-polne-slobode-obljuba-nad-nemocnim-licem/>, приступ 9.4.2023.

Кривична дела против права и слобода човека и грађанина – повреда равноправности, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-sloboda-i-prava-coveka-i-gradjanina-povreda-ravnopravnosti/>, приступ 9.4.2023.

Мултидисциплинарни приступ насиљу над особама са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/multidisciplinarni-pristup-nasilju-nad-osobama-sa-invaliditetom/>, приступ 12.4.2023.

Filip MIRIĆ, Ph.D

Research Associate, University on Niš, Faculty of Law

Danica VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Ljiljana STEVKOVIĆ, MSc

PhD Candidate, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

CRIMINAL LAW PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES - CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Summary

Persons with disabilities are exposed to various forms of victimization and discrimination in their everyday life. Therefore, they can be victims of various harmful, discriminating and criminal behaviours. Lack of independence or disability-limited independence exposes persons with disability to the risk of victimization by domestic violence and violence in residential institutions. Keeping that in mind, this paper aims to analyze the existing criminal law mechanisms for the protection of persons with disabilities, based on which the authors indicated possible directions for its reform, to improve specific legal solutions. Special attention is given to the difference between the normative and the reality, since persons with disabilities, as victims of crime, rarely decide to initiate appropriate legal proceedings.

Key words: people with disabilities, criminal law protection, violence, discrimination, Ser.